Życie codzienne
Osady Fabrycznej

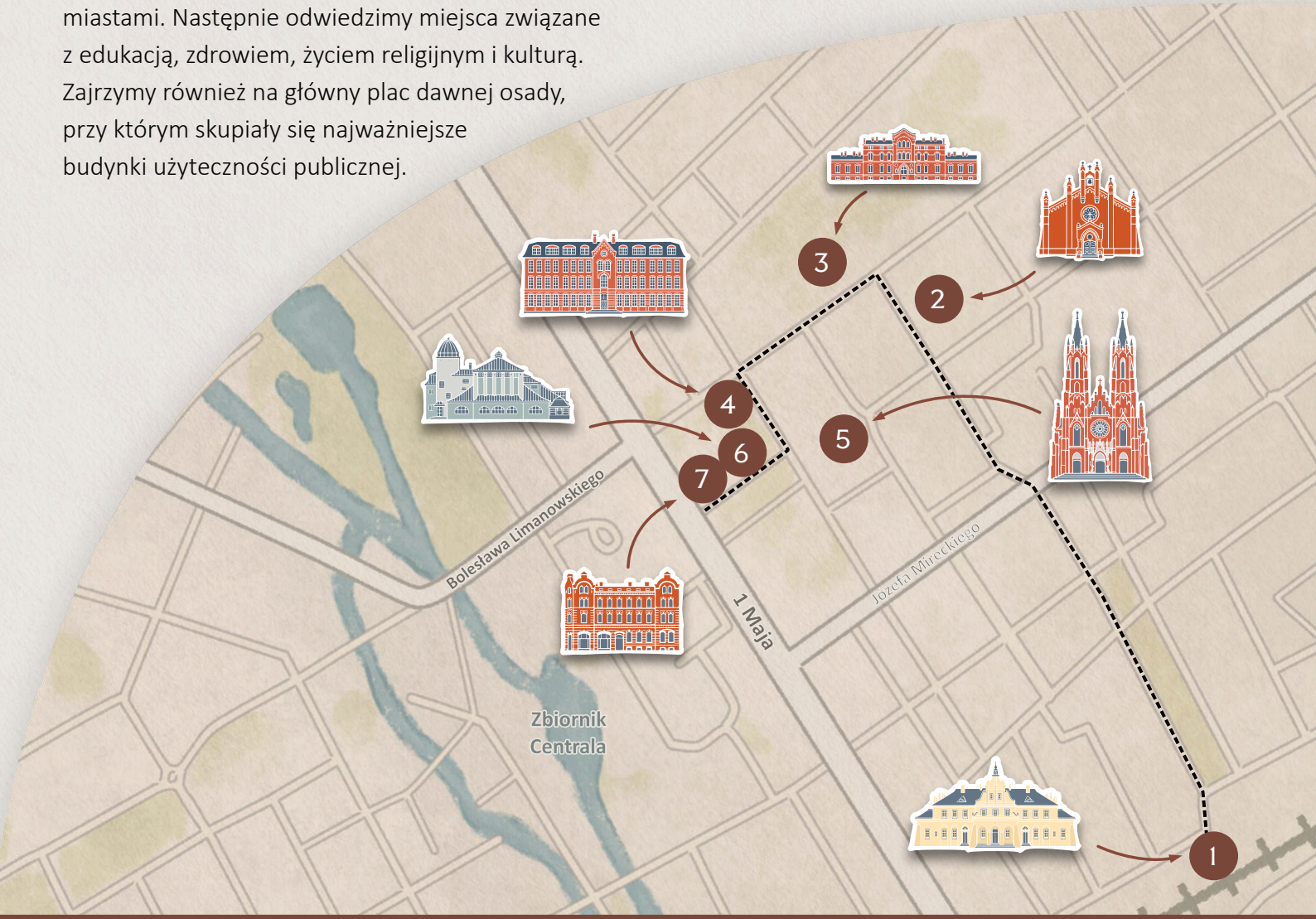
Trasa turystyczna obejmująca siedem przystanków, które pozwolą poznać codzienne życie mieszkańców XIX-wiecznej Osady Fabrycznej w Żyrardowie.

Osada Fabryczna była czymś więcej niż tylko zespołem budynków przemysłowych. Wraz z rozwojem fabryki powstawały domy, szkoły, szpital, kościoły i miejsca spotkań. Właściciele zakładów stworzyli rozbudowaną infrastrukturę, która służyła pracownikom i ich rodzinom.

Nasz spacer rozpoczniemy przy dworcu kolejowym, który łączył rozwijający się Żyrardów z innymi miastami. Następnie odwiedzimy miejsca związane z edukacją, zdrowiem, życiem religijnym i kulturą. Zajrzymy również na główny plac dawnej osady, przy którym skupiały się najważniejsze budynki użyteczności publicznej.

Przystanki na trasie:

1. Dworzec kolejowy
2. Kościół pw. św. Karola Boromeusza
3. Szpital Fabryczny
4. Nowa szkoła fabryczna
5. Kościół pw. Matki Bożej Pocieszenia
6. Dom Ludowy
7. Magistrat

Zrealizowano w ramach stypendium
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 1. Brama do przemysłowego miasta

Dworzec kolejowy

Powstanie: 1919-1922

Pierwotna funkcja: dworzec pasażerski Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej

Adres: Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego 1

Kolej dotarła do rozwijającego się Żyrardowa już w 1845 roku. Stacja nosiła wówczas nazwę Ruda Guzowska, a połączenie z Warszawą odegrało ogromną rolę w dalszym rozwoju osady i fabryki.

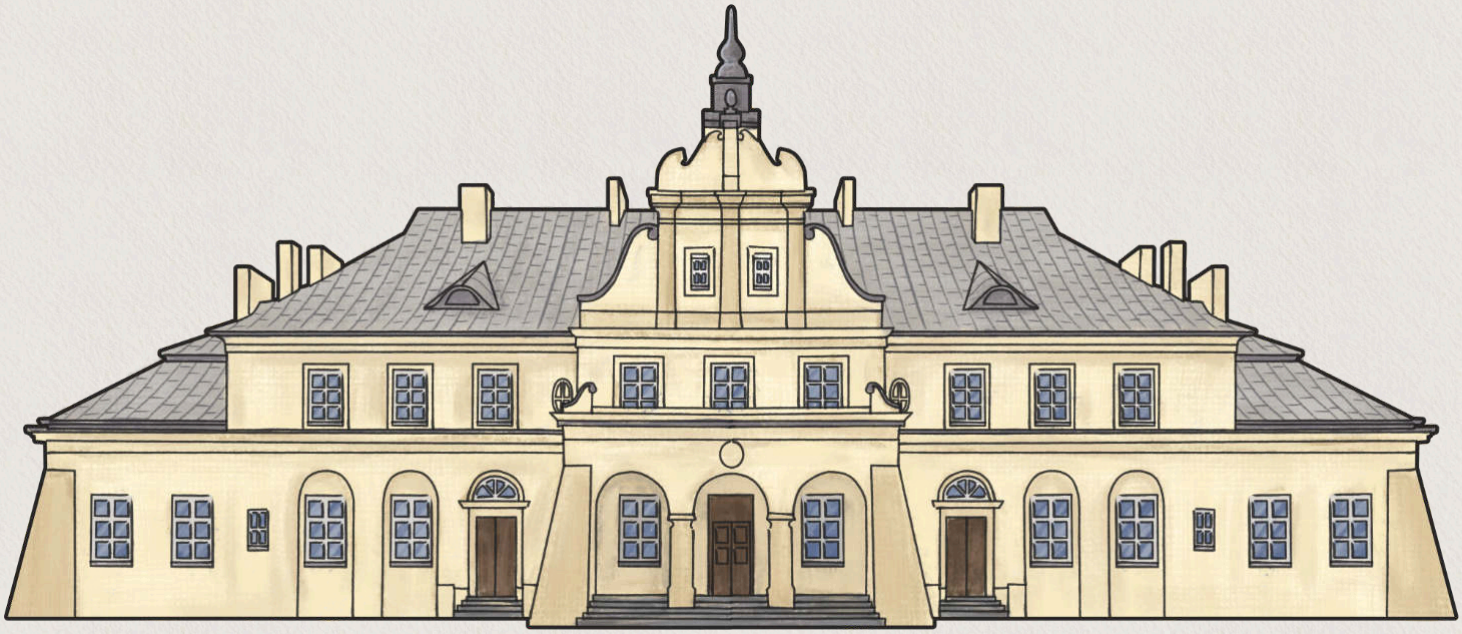
Pierwszy budynek dworca powstał w latach 40. XIX wieku według projektu Jana Jakuba Gaya. Był w większości drewniany i utrzymany w stylu szwajcarskim. W latach 70. XIX wieku zastąpił go większy, murowany dworzec z czerwonej cegły. Budynek ten został poważnie uszkodzony podczas I wojny światowej.

Obecny dworzec powstał w latach 1919-1922 z wykorzystaniem zachowanych murów poprzedniego budynku. Projekt przypisywany jest architektowi Romualdowi Millerowi. Nowemu gmachowi nadano formę nawiązującą do tradycyjnego polskiego dworu, co miało podkreślać narodowy charakter infrastruktury kolejowej odbudowywanej po odzyskaniu niepodległości.

Budynek wyróżniają wysokie dachy, jasne tynkowane elewacje oraz charakterystyczna wieża. Pomimo upływu lat nadal pełni swoją pierwotną funkcję dworca pasażerskiego.

Czy wiesz, że...

Dzisiejszy dworzec jest już trzecim budynkiem stacyjnym w Żyrardowie. Pierwszy był w większości drewniany, drugi murowany z czerwonej cegły, natomiast obecny otrzymał formę inspirowaną polską architekturą dworską.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 2. Pierwszy kościół żyrardowskiej parafii

Kościół pw. św. Karola Boromeusza

Powstanie: 1890-1891

Pierwotna funkcja: kościół filialny parafii w Wiskitkach

Adres: ul. Kościelna 12

Przez wiele lat katoliccy mieszkańcy rozwijającego się Żyrardowa należeli do parafii w Wiskitkach. W 1882 roku w jednym z prywatnych domów urządzono tymczasową kaplicę, która szybko okazała się zbyt mała dla rosnącej liczby wiernych.

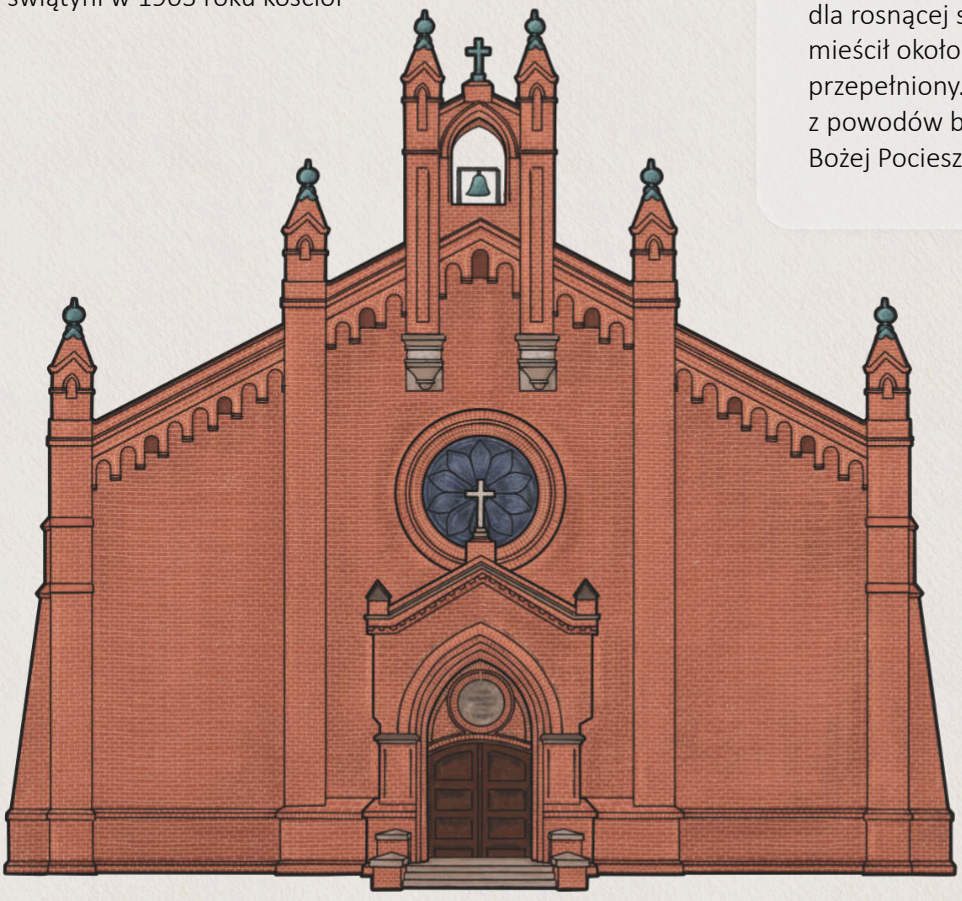
Budowę kościoła rozpoczęto w 1890 roku. Prace w całości sfinansował Karol Dittrich jr., a cegły sprowadzono z należącej do zakładów cegielni w Radziejowicach. Świątynię ukończono i poświęcono 8 grudnia 1891 roku.

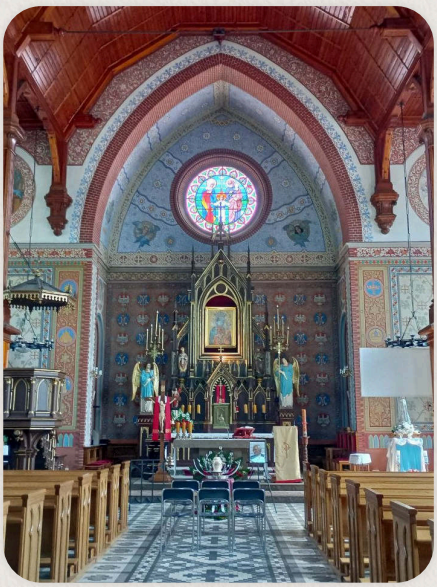
W 1898 roku przy kościele utworzono pierwszą samodzielną parafię żyrardowską pw. Matki Bożej Pocieszenia. Po wybudowaniu nowej, większej świątyni w 1903 roku kościół św. Karola Boromeusza pełnił funkcję kościoła szkolnego, a później rektorskiego.

Świątynię wzniesiono z czerwonej cegły w stylu neogotyckim. Charakterystyczne są ostrołukowe okna i portale, ceglane fryzy, sterczyny oraz schodkowe szczyty. W 1978 roku pożar zniszczył dach i poważnie uszkodził wnętrze kościoła. Budynek odbudowano zgodnie z jego pierwotną formą.

Czy wiesz, że...

Już kilka lat po otwarciu kościół okazał się za mały dla rosnącej społeczności Żyrardowa. W 1894 roku mieścił około 1500 osób, lecz w święta był przepełniony. Niedostatek miejsca stał się jednym z powodów budowy większego kościoła pw. Matki Bożej Pocieszenia.

Przystanek 3. Nowoczesna opieka medyczna

Szpital fabryczny

Powstanie: 1892-1894, otwarcie w 1896 roku

Pierwotna funkcja: szpital dla pracowników fabryki i ich rodzin

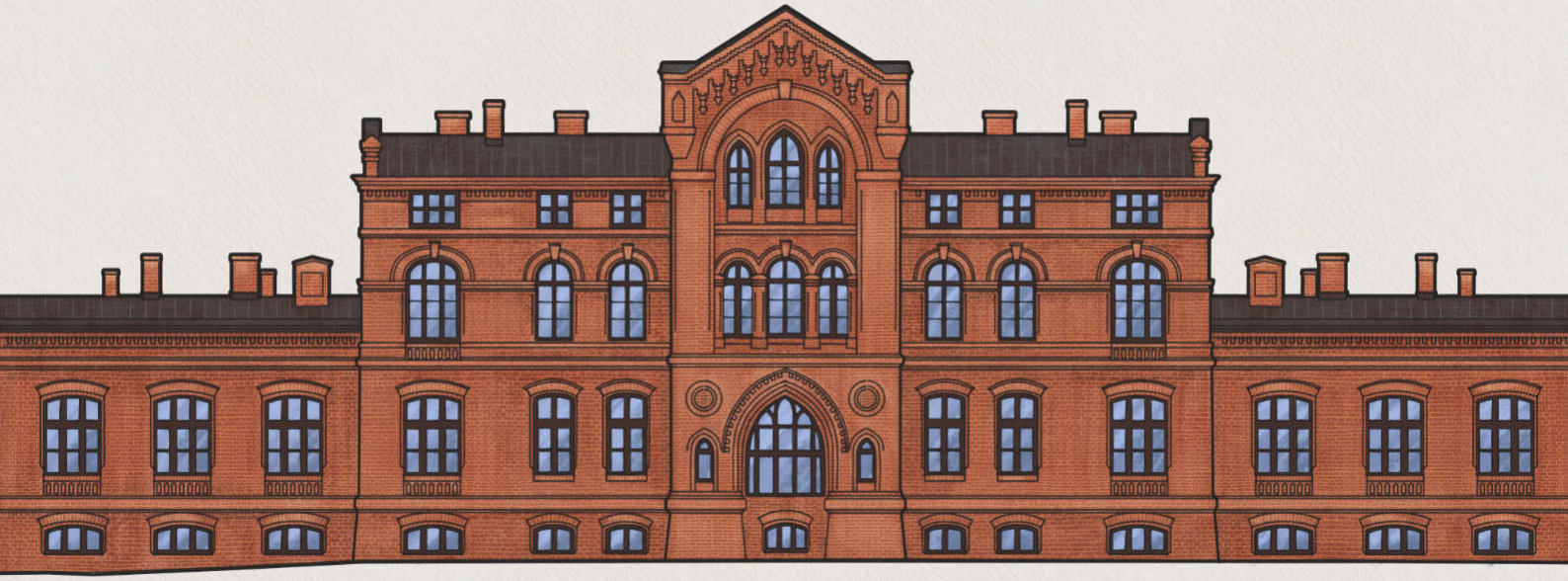
Adres: ul. Bolesława Limanowskiego 30

Zanim powstał obecny szpital, opiekę medyczną zapewniano pracownikom fabryki w przystosowanym do tego celu budynku mieszkalnym. Niewielka placówka, posiadająca 40 łóżek, szybko przestała wystarczać potrzebom rozwijającej się osady.

Budowę nowego szpitala rozpoczęto w 1892 roku z inicjatywy Karola Dittricha jr. Obiekt wzorowano na najnowocześniejszych szpitalach europejskich, przede wszystkim na placówce w Dreźnie. Prace budowlane zakończono w 1894 roku, a uroczyste otwarcie nastąpiło w styczniu 1896 roku.

Kompleks zaprojektowano w systemie pawilonowym. Budynek główny połączono z dwoma bocznymi skrzydłami przeznaczonymi pierwotnie dla kobiet i mężczyzn. Szpital wyposażono w oświetlenie elektryczne, centralne ogrzewanie, kanalizację i własną salę operacyjną. Początkowo dysponował 82 łóżkami, a później ich liczbę zwiększono do 88.

Budynek główny wzniesiono z czerwonej cegły, nadając mu historyzujący charakter z elementami neogotyckimi. Pomimo późniejszych przebudów nadal pełni swoją pierwotną funkcję i jest częścią Centrum Zdrowia Mazowsza Zachodniego.

Spójrz uważniej

Neogotycki szczyt

Zwróć uwagę na środkową część elewacji dawnego szpitala. Wysoki, dekoracyjny szczyt i ostrołukowe okna wyróżniają ją na tle bocznych skrzydeł. Pierwotnie właśnie tutaj znajdowało się główne wejście, które podczas późniejszych przebudów przekształcono w okno.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 4. Edukacja dzieci robotników

Nowa szkoła fabryczna

Powstanie: 1891-1892

Pierwotna funkcja: szkoła dla dzieci pracowników fabryki

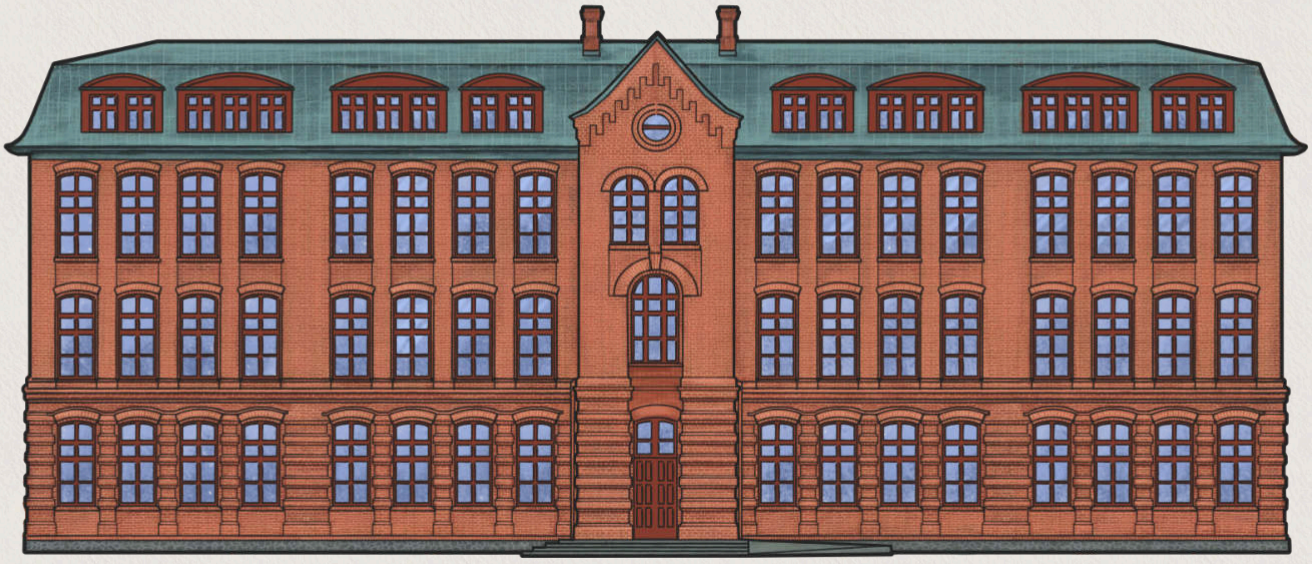
Adres: ul. Gabriela Narutowicza 37

Nowa szkoła fabryczna powstała w latach 1891-1892 z inicjatywy Karola Dittricha. Była częścią rozbudowanego systemu opieki społecznej tworzonego przez właścicieli zakładów. Projekt przygotował pochodzący z Lipska architekt A. Berger.

Szkoła miała przygotowywać dzieci robotników do przyszłej pracy w fabryce. Nauka trwała od czterech do sześciu lat, a najzdolniejsi absolwenci mogli kontynuować kształcenie zawodowe w kantorze fabrycznym. Językiem wykładowym był rosyjski, jednak w praktyce używano również polskiego i niemieckiego.

Początkowo budynek miał tylko dwie kondygnacje. Wraz ze wzrostem liczby uczniów szkołę stopniowo rozbudowywano, a na początku XX wieku dobudowano kolejne piętro i dużą salę.

Podczas I wojny światowej w budynku urządzono koszary, a podczas II wojny światowej szpital wojskowy. Po zakończeniu wojny powrócił do swojej pierwotnej funkcji. Obecnie mieści się tu Szkoła Podstawowa nr 2 im. Marii Konopnickiej.

Czy wiesz, że...

Nowa szkoła była jak na swoje czasy nowocześnie wyposażona. Posiadała ogrzewanie piecowe i oświetlenie gazowe, a jej budowa kosztowała 39 244 ruble. Mimo tych udogodnień toalety znajdowały się jeszcze na zewnątrz budynku.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

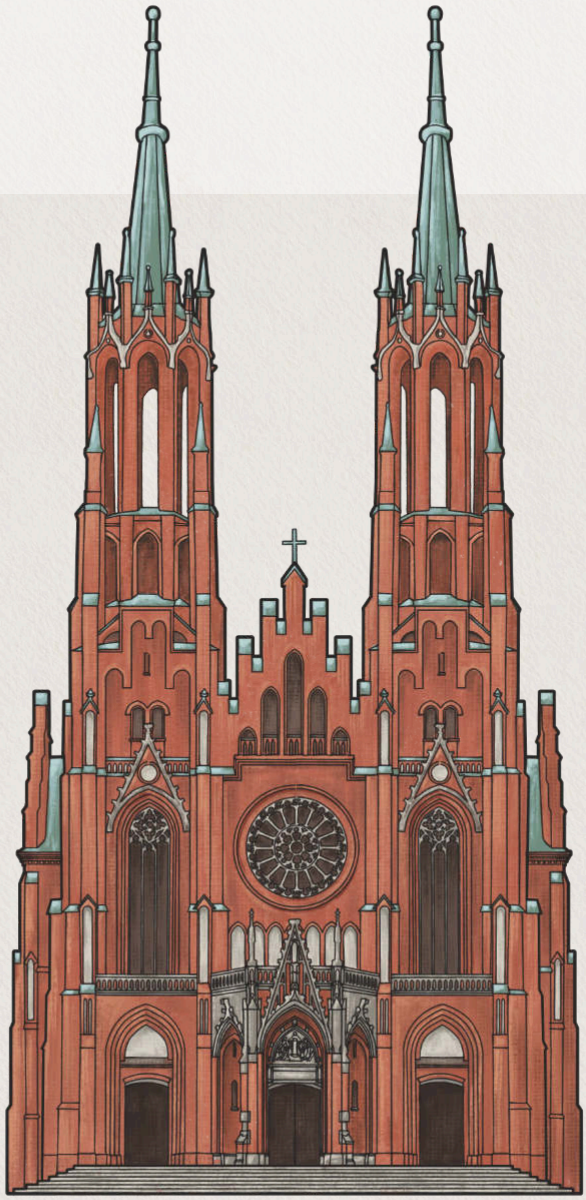
Przystanek 5. Monumentalna świątynia Osady Fabrycznej

Kościół pw. Matki Bożej Pocieszenia

Powstanie: 1900-1903

Pierwotna funkcja: kościół parafialny

Adres: ul. ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego 5

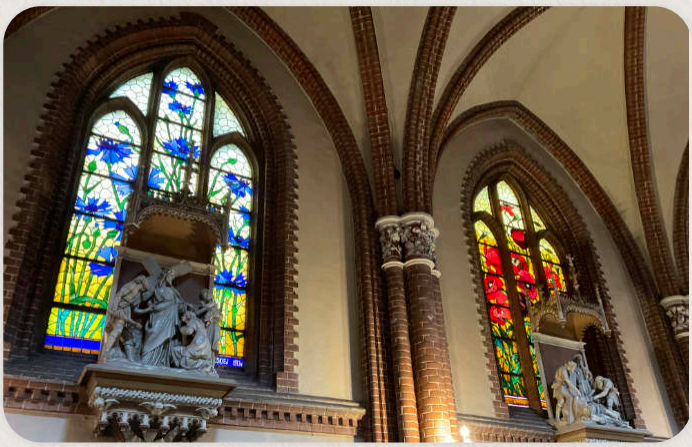

Pod koniec XIX wieku kościół św. Karola Boromeusza był już zbyt mały dla szybko rosnącej liczby mieszkańców Żyrardowa. Po utworzeniu w 1898 roku samodzielnej parafii pw. Matki Bożej Pocieszenia rozpoczęto przygotowania do budowy znacznie większej świątyni.

Projekt opracował Józef Pius Dziekoński, jeden z najważniejszych polskich architektów specjalizujących się w budownictwie sakralnym. Budowę rozpoczęto w 1900 roku, a wspierali ją Karol Dittrich jr. wraz z rodziną, pracownicy fabryki i pozostali mieszkańcy parafii. Do wzniesienia kościoła wykorzystano około trzech milionów cegieł.

Świątynię ukończono i konsekrowano 11 października 1903 roku. Monumentalna budowla, z dwiema wieżami o wysokości około 70 metrów, stała się najważniejszą dominantą architektoniczną Osady Fabrycznej.

Kościół zaprojektowano w neogotyckim stylu nadwiślańskim. Jest trójnawową bazyliką z transeptem, wzniesioną na planie krzyża łacińskiego. W jego wnętrzu zachowało się bogate wyposażenie neogotyckie oraz dekoracje malarskie i witrażowe.

Spójrz uważniej

Kwiaty zamknięte w szkle

Przyjrzyj się secesyjnym witrażom zdobiącym wnętrze kościoła. Przedstawiają motywy polskich kwiatów, między innymi maków i chabrów. Zaprojektował je Jan Gumowski, uczeń Józefa Mehoffera, a wykonano je w pracowni Franciszka Białkowskiego.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 6. Kultura i rozrywka dla robotników

Dom Ludowy

Powstanie: 1912 rok

Pierwotna funkcja: dom kultury dla pracowników fabryki

Adres: Plac Jana Pawła II 3

Dom Ludowy został wzniesiony w 1912 roku według projektu Adolfa Bergera z Lipska. Budowę, której koszt wyniósł 85 tysięcy rubli, w całości sfinansował Karol Dittrich jr. Gmach był jego darem dla żyrardowskiej społeczności robotniczej. Uroczyste otwarcie odbyło się 26 stycznia 1913 roku.

Sercem budynku była sala widowiskowa mieszcząca około 600 osób, wyposażona w rozbudowaną scenę i balkon. Organizowano tu koncerty, spektakle teatralne, przedstawienia muzyczne, odczyty, zebrania i zabawy. Dom Ludowy szybko stał się jednym z najważniejszych miejsc życia społecznego i kulturalnego Osady Fabrycznej.

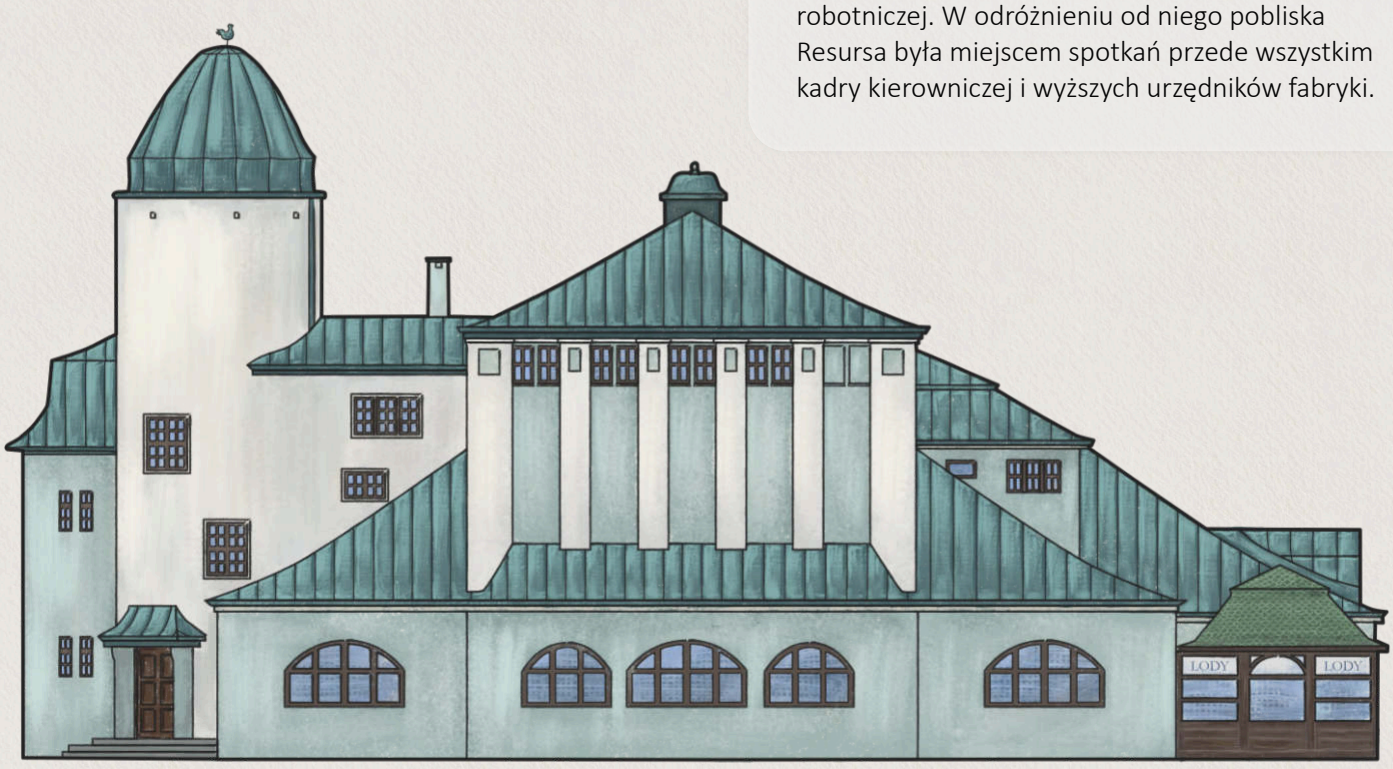
Działalność kulturalną dwukrotnie przerywały wojny światowe. Podczas I wojny światowej budynek służył jako szpital wojskowy, a w czasie okupacji niemieckiej najpierw jako punkt zborny dla osób wywożonych na roboty przymusowe, później ponownie jako szpital wojskowy. Po 1945 roku funkcjonował pod różnymi nazwami, w tym jako Dom Włókniarza i Miejski Dom Kultury.

Gmach jest przykładem architektury modernistycznej z początku XX wieku. Zastosowano w nim nowoczesną konstrukcję żelbetową, a charakterystycznymi elementami bryły są wysoki dach i zaokrąglona wieża.

Obecnie mieści się tu Centrum Kultury w Żyrardowie oraz Kino Len.

Czy wiesz, że...

Potoczna nazwa „Ludowiec” podkreślała przeznaczenie budynku dla społeczności robotniczej. W odróżnieniu od niego pobliska Resursa była miejscem spotkań przede wszystkim kadry kierowniczej i wyższych urzędników fabryki.

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Przystanek 7. Od fabrycznego sklepu do urzędu miasta

Magistrat

Powstanie: 1910 rok

Pierwotna funkcja: sklep, poczta i biura

Adres: Plac Jana Pawła II 1

Budynek Magistratu został wzniesiony w 1910 roku przez Towarzystwo Akcyjne Zakładów Żyrardowskich. Stanął przy głównym placu Osady Fabrycznej, w sąsiedztwie kościoła farnego, Domu Ludowego i szkoły fabrycznej.

Początkowo gmach łączył kilka funkcji. Na parterze działały sklep firmowy z wyrobami żyrardowskiej fabryki oraz urząd pocztowy. Pierwsze piętro zajmowały biura, a najwyższą kondygnację przeznaczono na mieszkania służbowe.

Podczas I wojny światowej budynek stał się siedzibą władz miasta. W latach 1915-1917 funkcję pierwszego burmistrza Żyrardowa pełnił Józef Procner. W 1916 roku miejscowość otrzymała prawa miejskie.

Czy wiesz, że...

Magistrat stał się siedzibą władz Żyrardowa jeszcze zanim miejscowość otrzymała prawa miejskie. Wcześniej na parterze działał fabryczny sklep o nazwie „Detal", w którym sprzedawano wyroby Zakładów Żyrardowskich.

Budynek zdobią dekoracyjne szczyty, ceglane gzymsy i charakterystyczny zaokrąglony narożnik.

Budynek pełnił funkcję siedziby władz miejskich aż do czerwca 2024 roku, kiedy Urząd Miasta przeniósł się do odrestaurowanego Kantoru Głównego.

Odkrywaj dalej

osadafabryczna.pl

Ten zeszyt jest częścią serii trzech spacerów edukacyjnych po XIX-wiecznej Osadzie Fabrycznej w Żyrardowie.

Więcej informacji o przedstawionych obiektach, archiwalne fotografie, opisy architektury i autorskie ilustracje znajdziesz na stronie:

osadafabryczna.pl

Źródła

Teksty przygotowano na podstawie opisów zabytków opublikowanych w serwisie *Interaktywna Mapa Zabytków XIX-wiecznej Osady Fabrycznej Żyrardowa*.

Szczegółowe źródła historyczne i bibliografia znajdują się na podstronach poszczególnych zabytków.

Informacje o publikacji

Opracowanie i ilustracje: Aleksandra Osińska
Konsultacje merytoryczne opisów zabytków: Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie
Rok wydania: 2026

Zrealizowano w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Poznaj pozostałe spacery

- W sercu fabryki
- Od rezydencji do Bielnika

